

СТРУКТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ІЗ ГЕОГРАФІЇ

У статті здійснено аналіз процесу організації позакласної діяльності учнів із географії. Визначено, що організація позакласної діяльності учнів – це система форм і методів, спрямована на поглиблення й розширення знань, формування навичок самостійної творчої діяльності, розвиток пізнавальних інтересів, розширення світогляду, підвищення загальної культури.

Зазначено, що мета організації позакласної діяльності учнів полягає у розширенні та поглибленні знань, умінь й навичок учнів, розвитку у них самодіяльності й творчих здібностей, задоволення їх інтересу до предмета й забезпечення раціонально організованого відпочинку.

Розроблено структуру організації позакласної діяльності учнів, до якої входять такі послідовні блоки: перший блок – постановка мети, прояв ініціативи та зацікавлення учнів, залучення учасників до процесу діяльності; другий блок представлений колективним плануванням позакласних заходів і підготовкою до їх проведення, а третій блок спрямований на проведення позакласних заходів і підбиття підсумків.

На основі аналізу науково-методичних літературних джерел визначено, що ефективна організація позакласної діяльності учнів можлива лише за умови органічного поєднання мотиваційного, змістового та процесуального компонентів у підготовці майбутніх учителів географії.

Ключові слова: позакласна діяльність учнів, підготовка майбутніх учителів географії, навчальна діяльність, творчі здібності, система форм і методів навчання, краєзнавство, освітньо-виховний процес, структура організації позакласної діяльності учнів.

В статье осуществлен анализ процесса организации внеклассной деятельности учащихся по географии. Определено, что организация внеклассной деятельности учащихся – это система форм и методов, направленная на углубление и расширение знаний, формирование навыков самостоятельной творческой деятельности, развитие познавательных интересов, расширения кругозора, повышения общей культуры.

Отмечено, что цель организации внеклассной деятельности учащихся состоит в расширении и углублении знаний, умений и навыков учащихся, развития у них самостоятельности и творческих способностей, удовлетворения их интереса к предмету и обеспечение рационально организованного отдыха.

Разработана структура организации внеклассной деятельности учащихся, в которую входят такие последовательные блоки: первый блок – постановка цели, проявление инициативы и заинтересованности учащихся, привлечение участников в процесс деятельности; второй блок представлен коллективным планированием внеклассных мероприятий и подготовкой к их проведению, а третий блок направлен на проведение внеклассных мероприятий и подведения итогов.

На основе анализа научно-методических литературных источников установлено, что эффективная организация внеклассной деятельности учащихся возможна лишь при условии органического сочетания мотивационного, содержательного и процессуального компонентов в подготовке будущих учителей географии.

Ключевые слова: внеклассная деятельность учащихся, подготовка будущих учителей географии, учебная деятельность, творческие способности, система форм и методов обучения, краеведение, образовательно-воспитательный процесс, структура организации внеклассной деятельности учащихся.

The article analyzes the process of organizing extracurricular activities of pupils in the study of Geography. It is determined that extracurricular activities' organization of pupils are a system of forms and methods aimed at an extension and deepening of the knowledge, skills development of independent creative activities, development of cognitive interests, understanding their conception of the world and raising the level of the general culture among pupils.

It is noted that the purpose of organizing extracurricular activities of pupils is to extend and deepen the knowledge, skills and abilities of pupils, develop their self-activity and creative abilities, satisfy their interest in the subject and provide a rationally organized rest.

The structure of extracurricular activities' organization of pupils is developed which includes such blocks: the first block is to formulate the aim, to take the initiative and to interest pupils, to involve the participants in the process of the activities; the second block is represented by collective planning of extracurricular activities and preparation for their conducting; the third block is aimed at conducting of extracurricular measures and conclusions.

On the basis of analysis of scientific and methodological literature it is determined that effective organization of extracurricular activities of pupils is possible only if there will be an integral combination of motivational, logical and processual components in the training of future geography teachers.

Keywords: *extracurricular activities of pupils, future teachers training in Geography, educational activities, creative abilities, system of training forms and methods, study of local lore, teaching and educational process, the structure of organizing extracurricular activities of pupils.*

Постановка проблеми. Починаючи з раннього дитинства відбувається взаємодія людини з навколишнім середовищем, відповідно, навчання у школі є логічним продовженням цього процесу. Під час уроку зазвичай відбувається засвоєння готової інформації, підвищується активна інтелектуальна діяльність, проте самостійна творча діяльність кожного учня на уроці обмежується стінами навчального закладу. Урочна й позаурочна форми проведення навчання географії тісно взаємопов'язані й доповнюють одна одну, оскільки вони є обов'язковими ланками процесу навчання географії і не можуть проектуватися окремо [Вішнікіна, 2018: с. 254].

Специфікою позакласного навчання географії є значна різноманітність організаційних форм, напрямів, рівнів та необмеженість діяльності учнів у часі і просторі. Системний аналіз навчально-виховного процесу під час підготовки майбутніх учителів до позакласного навчання географії передбачає окреслення його структурних компонентів: учителя, учня й навчального предмета (географії), – з'ясування історії становлення позакласної діяльності та розкриття її сутності, взаємозв'язку і специфіки взаємодії учня і вчителя географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досліджуваної проблеми розкрито у працях Б. Ананьєва, І. Зимньої, О. Леонтєва, О. Пометун, С. Рубінштейна, А. Хуторського; В. Самойленко, О. Топузова, Л. Вішнікіної, І. Діброви. Організацію пізнавальної позакласної діяльності учнів, її різновиди розглядають В. Андрусенко, В. Васенко, О. Голік, Л. Душина, Т. Іваха, Л. Панчешникова, Г. Понурова, Н. Семакин, Е. Чернихова та ін.

На сьогодні поза увагою науковців залишаються питання підготовки майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів. Слід констатувати наявність суперечностей із означеної проблеми: між традиційною системою підготовки майбутніх учителів географії у вищих навчальних закладах та необхідністю застосування творчих підходів до організації позакласної діяльності учнів.

Мета статті полягає у визначенні сутності і структури організації позакласної діяльності учнів із географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою дослідження сучасної позакласної діяльності учнів із географії важливо обґрунтувати сутність поняття «позакласна діяльність учнів із географії» та розмежувати поняття «позакласна робота». Визначення сутності організаційних форм позакласної діяльності виявило деякі розбіжності в їх педагогічному й методичному трактуванні. У дослідженні надається перевага методичному поняттю «позакласна діяльність». Існують певні розбіжності й у визначенні понять «діяльність», «позакласна діяльність» і «позакласна робота». У процесі дослідження було з'ясовано, що поняття «позакласна робота» входить до ширшого поняття «позакласна діяльність».

У словнику професійної освіти позакласна робота визначається як загальноосвітня й виховна робота, що проводиться поза навчальним планом і програмою, а також різноманітні заходи, які організуються для контингенту освітнього навчального закладу з метою повнішого і глибшого освоєння знань та розвитку творчості [Вишнякова, 1999: с. 28]. Доповнює визначення Український педагогічний словник, де зазначається, що «позакласна робота в школі» є складовою частиною навчально-виховної роботи і однією з форм організації дозвілля учнів [Гончаренко, 1997: с. 263].

Енциклопедія освіти дає змогу встановити сутнісний зміст поняття «позакласна робота», що являє собою складову частину навчально-виховної роботи, організовані й цілеспрямовані заняття із групою чи всіма учнями, які проводяться в позаурочний час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення розумового відпочинку [Енциклопедія освіти, 2008: с. 684].

За понятійно-термінологічним словником навчання географії позакласне навчання географії розглядається як одна з типових форм проведення навчання географії, яка: здійснюється за межами навчального класу та в позаурочний час; будується на підвалинах добровільності, ініціативи й автономної навчально-пізнавальної діяльності учнів; надає можливість розвивати індивідуальні інтереси школярів і їхні здібності й нахили, розширювати географічний світогляд учнів і формувати в них стійкі потреби самостійно пізнавати, охороняти й примножувати складники довкілля [Самойленко, 2015: с. 195].

Слід зазначити, що науковці характеризують цю дефініцію дещо по-іншому, доповнюючи її власним баченням. З огляду на аналіз літературних джерел із методики навчання географії та психології слід зазначити, що в науково-методичній літературі поняття «позакласна діяльність» часто ототожнюється з позакласною роботою. А. Захлебний і І. Барінова визначають позакласну роботу як діяльність. Зокрема І. Барінова під позакласною роботою з географії розуміє діяльність учнів, яка відбувається на основі їхньої добровільної участі та самостійності під керівництвом

учителя, що сприяє поглибленню знань, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей [Барінова, 1988: с. 6]. Натомість А. Захлебний визначає позакласну роботу як діяльність, що виконується в позакласний час та є не обов'язковою для учнів і будується на основі їхньої зацікавленості та самодіяльності [Захлебний, 1984: с. 5].

На думку М. Откаленко, позакласна робота є організованою і цілеспрямованою позаурочною діяльністю учнів, мета якої – розширити та поглибити їхні знання, уміння й навички, розвинути в них самодіяльність і творчі здібності, задовольнити їх інтерес до предмета й забезпечити розумний відпочинок [Откаленко, 1963: с. 5]. У свою чергу Н. Куразов зауважує, що позакласною роботою з географії називають усі заходи школи з організації і керівництва заняттями учнів у позаурочний час, які пов'язані з навчанням географії. Дослідник указує, що заняття можуть проводитись як поза школою, так і в приміщенні класу, але не під час уроку [Куразов, 1950: с. 192-193]. В. Серєда, обґрунтовуючи систему позакласної роботи з географії, передбачає цілеспрямовану, освітньо-виховну роботу учнів під керівництвом учителя, що проводиться у вільний від навчальних занять час [Серєда, 1972: с. 4].

Як один із напрямів вивчення географії в школі визначає термін «позакласна робота» і методист С. Кобернік, акцентуючи увагу на тому, що вчитель, виявляючи інтереси учнів, залучає їх до позакласної роботи, використовуючи для цього додаткову літературу та надаючи школярам можливість практично застосувати здобуті знання у своїй діяльності [Кобернік, 2000: с. 58].

Сучасний етап розвитку вітчизняної системи освіти й нові наукові дослідження довели, що поняття «позакласна робота» вже не відповідає дійсності, тому відбувається впровадження в науковий обіг поняття «позакласна діяльність». У зв'язку із цим виникла потреба в чіткому окресленні сутності вказаного поняття та визначенні його відмінності від поняття «позакласна робота». У найзагальнішому сенсі діяльність можна представити як специфічно людську форму ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає доцільна зміна й перетворення цього світу на основі освоєння й розвитку форм культури. Діяльність змінює і перетворює індивіда. Загальна структура діяльності охоплює мету, засіб, результат і сам процес діяльності [Большой психологический словарь, 2004: с. 123].

Так, в енциклопедії із психології подано таке визначення: «Діяльність – це активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем із метою задоволення власних потреб» [Психологічна енциклопедія, 2006: с. 107]. Але це загальне визначення не розкриває суті педагогічної дії в позакласній діяльності. Це саме спостерігається й у визначенні поняття за педагогічним словником, відповідно до якого «діяльність – це спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни. Основними компонентами діяльності є суб'єкт із його потребами, мета, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт,

Pedagogy

на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності» [Гончаренко, 1997: с. 98].

У структурі навчальної діяльності Т. Дуткевич виділяє мету й головний результат, які в узагальненому вигляді полягають у засвоєнні основ наук, що виступають змістом цього виду діяльності; потреби, які ґрунтуються на необхідності отримання теоретичних знань; мотиви, які передбачають прагнення до засвоєння способів відтворення теоретичних знань; навчальні ситуації (задачі); навчальні дії та операції, що складаються з навчально-пізнавальних дій, а також дій контролю та оцінки, і спрямовані на виконання навчального завдання [Дуткевич, 2012: с. 355].

Отже, аналіз наукових джерел, періодичних видань, наукових досліджень дав можливість визначити сутність і структуру організації позакласної діяльності учнів із географії. Організація позакласної діяльності учнів – це система форм і методів, спрямована на поглиблення й розширення знань, формування навичок самостійної творчої діяльності, розвиток пізнавальних інтересів, розширення світогляду, підвищення загальної культури. Окрім того вона має на меті виховання любові до рідного краю, навколишнього середовища і безпосередню участь у збереженні, відновленні його, розвиток фізичного і психічного здоров'я учнів.

Організацію позакласної діяльності учнів визначено як цілеспрямовану позакласну діяльність, мета якої – розширити та поглибити знання, уміння й навички учнів, розвинути в них самодіяльність і творчі здібності, задовольнити їх інтерес до предмета й забезпечити раціонально організований відпочинок. На основі традиційного алгоритму планування, реалізації та аналізу педагогічної діяльності вчителів [Дидактика географії, 2013: с. 448] було розроблено структуру організації позакласної діяльності учнів [Дудка, 2017: с. 50], до якої входять три послідовні блоки (рис. 1).

Перший блок передбачає постановку мети, прояв ініціативи та зацікавлення учнів, залучення учасників до процесу діяльності. Реалізація цих структурних елементів забезпечується мотиваційним компонентом готовності майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів.

Другий блок співвідноситься зі змістовим компонентом і представлений колективним плануванням позакласних заходів і підготовкою до їх проведення. Третій блок зумовлюється процесуальним компонентом і спрямований на проведення позакласних заходів і підбиття підсумків. Процесуальний компонент готовності до зазначеної діяльності включає в себе навички та вміння вчителя географії визначати мету позакласної діяльності, організувати позакласну діяльність учнів, передбачати результат, формувати інтерес до участі у проведенні позакласних заходів, аналізувати результати позакласної діяльності.

Важливе місце у структурі організації позакласної діяльності учнів займає прояв ініціативи та постановка мети.

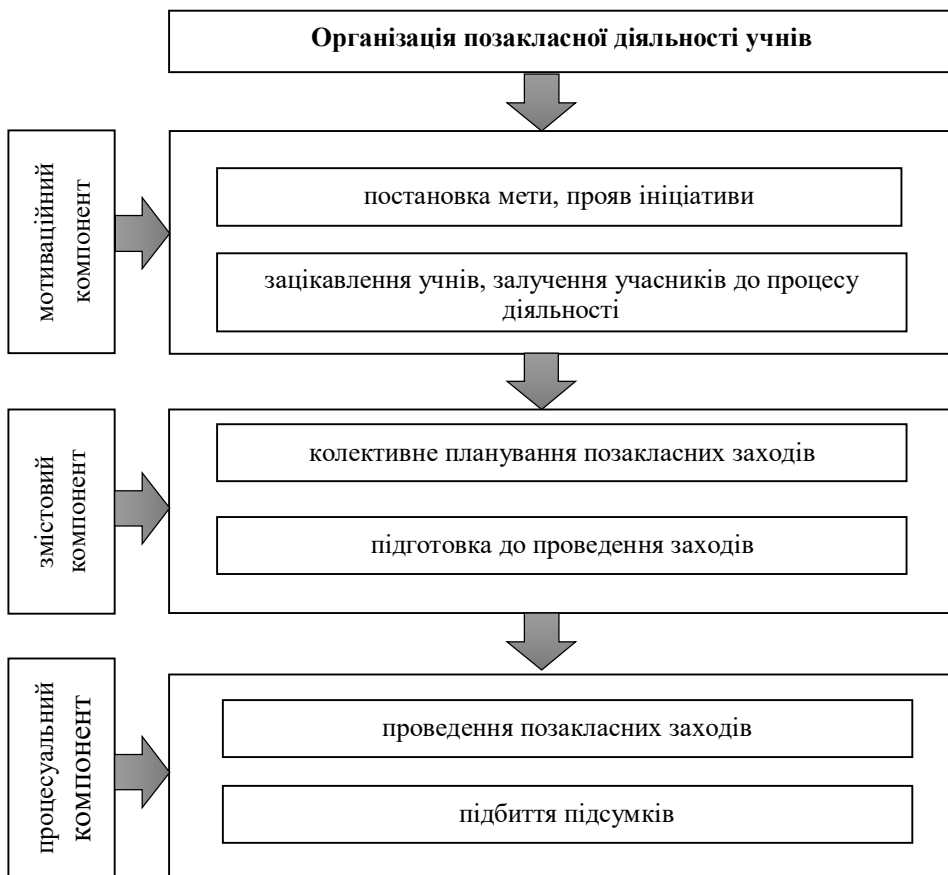

Рис. 1. Структура організації позакласної діяльності учнів

Початковим етапом будь-якої діяльності є цілепокладання. Відповідно першим кроком в організації позакласної діяльності є постановка мети, формулювання ідеї вчителем географії та прояв ініціативи вчителем і учнями.

Ініціатива проявляється внаслідок стійкої професійної спрямованості вчителя географії на формування компетентностей учнів, удосконалення творчих здібностей, усебічний розвиток особистості, тому складовою частиною підготовки майбутніх учителів географії повинна бути самостійність у виборі форм і тематики під час розробки позакласних заходів, партнерські стосунки в освітньо-виховному процесі, комунікативність. Це сприятиме високому рівню вмотивованості, формуванню міжособистісних контактів на основі зацікавленості вчителем інтересами учнів, співтворчості.

Слід зазначити, що ініціативність майбутніх учителів географії також залежить від усвідомлення ними педагогічних цілей позакласного навчання географії, головними з яких є формування екологічної культури та

Pedagogy

навичок здорового способу життя, раціональна організація дозвілля, виховання любові до рідного краю. Творча ініціатива в майбутніх учителів географії виникає і тоді, коли організація позакласної діяльності учнів виступає як один із важливих засобів самореалізації.

Учителю географії важливо не лише визначати мету, проявляти ініціативу, а й зацікавлювати учнів, залучати до позакласних заходів педагогічний колектив, батьків, видатних особистостей рідного краю, тому наступним елементом структури є зацікавленість учнів і залучення всіх учасників до процесу організації позакласної діяльності.

Вважаємо, що основа цього етапу – взаєморозуміння, взаємодопомога та співпраця всіх учасників на основі партнерських стосунків, індивідуальної та колективної творчості. У зв'язку із цим майбутні вчителі географії повинні бути мотивовані на застосування особистого прикладу, спонукання учнів до активної позакласної діяльності за допомогою краєзнавчої та туристської роботи, географічного мислення, активної життєвої позиції.

З огляду на зазначене вважаємо, що мотиваційний компонент є необхідною умовою ефективної організації позакласної діяльності учнів, а відтак і обов'язковим елементом у структурі професійної підготовки майбутніх учителів географії. Мотиваційний компонент готовності майбутнього вчителя географії до організації позакласної діяльності учнів визначає усвідомлення необхідності проведення позакласної роботи з географії, стійке прагнення до її здійснення, бажання поповнювати свої знання та вміння з методики її організації.

Наступний етап організації позакласної діяльності учнів – колективне планування позакласних заходів. У процесі попередньої оцінки досягнення поставленої мети учитель географії формує загальне уявлення про можливість здійснення запланованого заходу. Детальна розробка позакласного заходу з урахуванням ідей учнів здійснюється на основі колективного задуму.

Для підготовки і проведення позакласних заходів учні діляться на підгрупи. Загальний план проведення заходу складається вчителем географії та учнями. Кожна підгрупа здійснює колективне планування відповідної частини позакласного заходу. У цьому випадку вчитель географії виступає як ведучий, організатор колективного планування. Для майбутніх учителів географії на цьому етапі важливо знати принципи, форми, види організації позакласної діяльності учнів, методичні особливості проведення позакласних заходів.

Подальша організація позакласної діяльності учнів передбачає підготовку до проведення позакласного заходу. Майбутні вчителі географії повинні розуміти методичні особливості організації різних форм позакласної діяльності, вміти здійснювати підготовку засобів, які необхідні для проведення заходу; коригувати взаємодію учасників. Змістовий компонент забезпечує одну з основних функцій учителя географії як

організатора позакласної діяльності, яка є ефективним засобом активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Змістовий компонент готовності студентів до здійснення позакласної діяльності з географії передбачає знання майбутніх учителів щодо сутності позакласної діяльності з географії, принципів її організації, форм та видів проведення, методичних особливостей здійснення кожного з позакласних заходів.

Наступний етап організації позакласної діяльності учнів – проведення позакласних заходів, на якому є важливою злагожденість дій усіх учасників процесу. У зв'язку із цим учителем географії повинен бути здійснений чіткий розподіл обов'язків, ефективно сплановані види діяльності, проведена корекція дій учнів. Проведення позакласних заходів може здійснюватися епізодично, систематично та на такому рівні, коли вчитель відіграє керівну роль і сприяє оволодінню учнями раціональними способами позакласної навчально-пізнавальної діяльності на основі доступних для них методів наукового пізнання [*Дидактика географії, 2013: с. 483*].

Проведення позакласних заходів вимагає від учителя географії ретельної підготовки, свідомих і цілеспрямованих зусиль, моделювання механізму взаємодії учасників. З огляду на це майбутні вчителі географії повинні володіти фаховими, психолого-педагогічними й технологічними компетентностями, формування яких може здійснюватися під час тренінгів, моделювання педагогічних ситуацій, дидактичних ігор та у процесі проходження педагогічної практики.

Завершальний етап структури організації позакласної діяльності учнів спрямовано на підбиття підсумків. Учитель географії аналізує реалізацію поставленої мети, оцінює колективну та індивідуальну навчально-пізнавальну діяльність учнів, визначає подальші перспективи.

Схиляємося до думки, що на цьому етапі вчитель має реалізовувати принцип відкритих перспектив, тобто навіть у тих учнів, яких не було відзначено, повинно залишатися стійке бажання в подальшому розширювати й поглиблювати свої знання з географії [*Дидактика географії, 2013: с. 462*]. На цьому етапі для майбутніх учителів географії, важливо не лише вміти формулювати узагальнені висновки, а й здійснювати самоаналіз власної професійної діяльності.

Висновки. Із наведених положень можна зробити висновок про те, що ефективна організація позакласної діяльності учнів можлива лише за умови органічного поєднання мотиваційного, змістового та процесуального компонентів. Компоненти готовності, складаючи єдине ціле, створюють систему професійної готовності майбутнього вчителя до організації позакласної діяльності учнів із географії.

ЛІТЕРАТУРА

- Барінова, 1988* – Барінова І. І. Внеурочная работа по географии / И. И. Барінова, Л. И. Елховская, В. В. Николина. – М.: Просвещение, 1988. – 152 с.
- Большой психологический словарь, 2004* – Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 666 с.
- Викладання дидактики географії, 2016* – Викладання дидактики географії : навч. посіб. / В. М. Самойленко, О. М. Топузів, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва [та ін.] – Київ: Прінт Сервіс, 2016. – 239 с.
- Вишнякова, 1999* – Вишнякова С. М. Профессиональное образование : словарь / С. М. Вишнякова. – М.: Новь, 1999. – 537 с.
- Вішнікіна, 2018* – Вішнікіна Л. П. Методична система формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи : дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : 13.00.02 / Любов Петрівна Вішнікіна. – Київ, 2018. – 630 с.
- Гончаренко, 1997* – Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь. – 1997. – 374 с.
- Дидактика географії, 2013* – Дидактика географії : [монографія] / В. М. Самойленко, О. М. Топузів, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 570 с.
- Дудка, 2017* – Дудка І. Г. Підготовка майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів: дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Інна Геннадіївна Дудка. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – 275 с.
- Дуткевич, 2012* – Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
- Енциклопедія освіти, 2008* – Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
- Захлебный, 1984* – Захлебный А. Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе: пособие для учителя / А. Н. Захлебный, И. Т. Суравегина. – М.: Просвещение, 1984. – 160 с.
- Кобернік, 2012* – Кобернік С. Г. Науково-методичні засади географічної освіти в основній школі: монографія / С. Г. Кобернік. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 346 с.
- Кобернік, 2000* – Кобернік С. Г. Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник / С. Г. Кобернік. – К.: Стафед, 2000. – 320 с.
- Куразов, 1950* – Куразов Н. Ф. Методика преподавания географии: [пособ. для учит.] / Н. Ф. Куразов. – М.: Учпедгиз, 1950. – 207 с.
- Назаренко, 2016* – Назаренко Т. Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) [Текст] / Т. Г. Назаренко. – Х.: ВГ «Основа», 2016. – 112 с.
- Нова українська школа, 2016* – Нова українська школа: основи Стандарту освіти. – Львів, 2016. – 64 с.
- Откаленко, 1963* – Откаленко М. П. Методика навчання початкового курсу фізичної географії / М. П. Откаленко. – К.: Радянська школа, 1963. – 168 с.
- Психологічна енциклопедія, 2006* – Психологічна енциклопедія / упоряд. О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
- Самойленко, 2015* – Самойленко В. М. Навчання географії: Понятійно-термінологічний словник / В. М. Самойленко, Я. Б. Олійник, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. – К.: Ніка-Центр, 2015. – 352 с.
- Серєда, 1972* – Серєда В. І. Система внеклассной работы по географии в средней школе / В. И. Серєда. – М.: Просвещение, 1972. – 144 с.

REFERENCES

- Barynova, 1988* – Barynova Y. Y. Vneurochnaia rabota po heohrafyy / Y. Y. Barynova, L. Y. Elkhovskaia, V. V. Nykolyna. – M.: Prosveshchenye, 1988. – 152 s.
- Bolshoi psikhologicheskii slovar, 2004* – Bolshoi psikhologicheskii slovar / sost. y obshch. red. B. N. Meshcheriakov, V. P. Zynchenko. – M.: OLMA-PRESS, 2004. – 666 s.

- Vykladannia dydaktyky heohrafii, 2016* – Vykladannia dydaktyky heohrafii : navch. posib. / V. M. Samoilenko, O. M. Topuzov, L. P. Vishnikina, I. O. Dibrova [ta in.] – Kyiv : Print Servis, 2016. – 239 s.
- Vyshniakova, 1999* – Vyshniakova S. M. Professionalnoe obrazovanye : slovar / S. M. Vyshniakova . – M. : Nov, 1999 . – 537 s.
- Vishnikina, 2018* – Vishnikina L.P. Metodychna systema formuvannia predmetnoi kompetentnosti z heohrafii v uchniv osnovnoi shkoly : dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ped. nauk : 13.00.02 / Liubov Petrivna Vishnikina. – Kyiv, 2018. – 630 s.
- Honcharenko, 1997* – Honcharenko S. U. Ukrainnyi pedahohichnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – K. : Lybid. – 1997. – 374 s.
- Dydaktyka heohrafii, 2013* – Dydaktyka heohrafii : [monohrafiia] / V. M. Samoilenko, O. M. Topuzov, L. P. Vishnikina, I. O. Dibrova. – K. : Nika-Tsentr, 2013. – 570 s.
- Dudka, 2017* – Dudka I. H. Pidhotovka maibutnikh uchyteliv heohrafii do orhanizatsii pozaklasnoi diialnosti uchniv: dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ped. nauk : 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity / Inna Hennadiivna Dudka. –Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2017. – 275 s.
- Dutkevych, 2012* – Dutkevych T. V. Dytiacha psykhologiiia: navch. posib. / T. V. Dutkevych. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 424 s.
- Entsyklopediia osvity, 2008* – Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy / holov. red. V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
- Zakhlebnyi, 1984* – Zakhlebnyi A. N. Экологическое образование школьников во внеклассной работе: пособие для учителя / A. N. Zakhlebnyi, Y. T. Suravehyna. – M. : Prosveshchenye, 1984. – 160 s.
- Kobernik, 2012* – Kobernik S. H. Naukovo-metodychni zasady heohrafichnoi osvity v osnovnii shkoli : monohrafiia / S. H. Kobernik. – Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2012. – 346 s.
- Kobernik, 2000* – Kobernik S. H. Metodyka vykladannia heohrafii v shkoli: navchalno-metodychni posibnyk / S. H. Kobernik. – K. : Stafed, 2000. – 320 s.
- Kurazov, 1950* – Kurazov N. F. Metodyka prepodavanyia heohrafyy : [posob. dla uchyt.] / N. F. Kurazov, – M. : Uchpedhyz, 1950. – 207 s.
- Nazarenko, 2016* – Nazarenko T. H. Metodyka navchannia heohrafii Ukrainy v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh (osoblyvosti navchannia) [Tekst] / T. H. Nazarenko. – Kh. : VH «Osnova», 2016. – 112 s.
- Nova ukrainska shkola, 2016* – Nova ukrainska shkola: osnovy Standartu osvity. – Lviv, 2016. – 64 s.
- Otkalenko, 1963* – Otkalenko M. P. Metodyka navchannia pochatkovoho kursu fizychnoi heohrafii / M. P. Otkalenko. – K. : Radianska shkola, 1963. – 168 s.
- Psykhologichna entsyklopediia, 2006* – Psykhologichna entsyklopediia / uporiad. O. M. Stepanov. – K. : Akademvydav, 2006. – 424 s.
- Samoilenko, 2015* – Samoilenko V.M. Navchannia heohrafii: Poniatiino-terminologichnyi slovnyk / V.M. Samoilenko, Ya.B.Oliinyk, L.P. Vishnikina, I.O. Dibrova. - K.: Nika-Tsentr, 2015. – 352 s.
- Sereda, 1972* – Sereda V. Y. Systema vneklassnoi roboty po heohrafyy v srednei shkole / V. Y. Sereda, – M. : Prosveshchenye, 1972. – 144 s.